

حقوق کودک، قواعد اسلامی فرزندپروری دیجیتال و ضمانت اجرای آن در قوانین ایران

محدثه معینی فر*

چکیده

استیفای حق‌های کودکان و پیشگیری از نقض آنها یکی از موضوعات مهم در حوزه‌ی فضای مجازی است که فرزندپروری دیجیتال می‌تواند نقش مؤثری در آن داشته باشد. فرزندپروری دیجیتال ناظر به اصول و قواعد خاصی است که خود را با پیشرفت فناوری‌های گوناگون هماهنگ کرده است. این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی در پی پاسخ‌گویی به این سؤال است که حق‌های کودک در فرزندپروری دیجیتال و راهکارهای حفظ این حقوق شامل چه مواردی است؟ مصادیق حق‌های کودک در ارتباط با فرزندپروری دیجیتال شامل حق‌های دیجیتال، حق آموزش، حق بر هویت، حق آگاهی و دانستن، حق بازی و گذراندن اوقات فراغت، حق سلامت، حق آزادی و حق امنیت است. اصول و قواعد اسلامی فرزندپروری دیجیتال برای تحقق حق‌های کودک می‌تواند اصل همراهی و هم‌نشینی با کودکان، اصل توانمندسازی برای زندگی حال و آینده، اصل کسب آمادگی و دانش پیش از ورود به فضای مجازی، اصل تقدم عمل و کردار بر توصیه‌های زبانی، اصل کاهش هزینه‌ی فرزندپروری و استفاده از فرصت‌ها، اصل فرزندپروری همه‌جانبه و اصل امریه‌معمروف و نهی از منکر را در برگیرد که راهنمای والدین برای انجام تکالیف در حوزه‌ی استیفای حق‌های کودکان در عصر دیجیتال هستند. تعیین محتوای تکلیف اخلاقی فرزندپروری و فرزندپروری دیجیتال بر عهده‌ی والدین است، اما قانون‌گذار نیز تلاش کرده است تا انجام این تکلیف را از سوی والدین و سرپرستان کودک تضمین کند.

واژگان کلیدی

فرزندپروری دیجیتال، حق، کودک، خانواده، والدین.

* عضو هیئت علمی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی، قزوین، ایران. (Moeinifar@isr.ikiu.ac.ir)

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۵

۱- مقدمه و بیان مسئله

در گذشته، والدین، خویشاوندان و معلمان نقش عمده‌ای در فرزندپروری داشتند، اما امروزه، با توسعه‌ی ابزارهای نوین ارتباطی و در پی آن گسترش تعاملات، افرادی خارج از خانواده و مدرسه نیز می‌توانند در تربیت، افکار و تمایلات کودکان اثر بگذارند. البته والدین همچنان نقش اصلی در فرزندپروری ایفا می‌کنند و بر همین اساس، می‌توانند این حوزه را نیز مدیریت کنند. با توجه به آسیب‌های حضور و فعالیت کودکان در فضای مجازی و نقش مهم والدین در این باره، یکی از موضوعات مهم در حوزه‌ی تکالیف والدین در فرزندپروری دیجیتال، شناسایی حق‌های کودکان است، زیرا کودک علاوه بر حق‌های سابق خود، حق‌های جدیدی دارد که ابعاد روشنی ندارند و حق‌های سابق نیز ماهیت متفاوتی پیدا کرده‌اند. به‌علاوه، معرفی راهکارهای نوین حفظ این حق‌ها نیز از دیگر مسائل مهم است و باید هاونبایدهای فرزندپروری دیجیتال نیز باید حاوی تضمین‌هایی برای حفظ حق‌های کودک باشد.

با بررسی پژوهش‌ها در حوزه‌ی ارتباط حق‌های کودک و فرزندپروری دیجیتال می‌توان ادعا کرد، پژوهشی که بتواند هر دو موضوع را پوشش دهد، در ایران انجام‌نشده است، اما دو پژوهش به موضوع تربیت یا فرزندپروری دیجیتال اشاره کرده‌اند:

الف- غفاری در مقاله‌ای با عنوان «تلاش برای تربیت در عصر دیجیتال» تنها موضوع را مطرح کرده و به‌هیچ‌وجه به موضوع فرزندپروری دیجیتال در خانواده و راهکارهای تحقق آن و نقش آن در استیفای حق‌های کودکان اشاره نکرده است (غفاری، ۱۳۹۸).

ب- رجبی در کتابی با عنوان *راهنمای فرزندپروری در عصر دیجیتال* تلاش کرده است، موضوعاتی مانند اعتماد اینترنتی، بازی‌های رایانه‌ای، دوستی‌های اینترنتی، سواد رسانه‌ای، مخاطرات فضای مجازی برای امنیت و حریم خصوصی کودکان و نوجوانان و راهکارهای پیشگیری و کنترل آنها را بررسی کند و در نتیجه، تنها در حوزه‌ی حریم خصوصی از حق‌های کودکان سخن گفته است، البته آن هم نه در قالب حق، بلکه با عنوان موضوعی مستقل.

بر همین اساس، هدف از این پژوهش بررسی تحقق و استیفای حق‌های کودک در خلال فرایند فرزندپروری دیجیتال است تا با تبیین ابعاد حق‌های کودک در عصر دیجیتال، راهکارهایی را در راستای فرزندپروری دیجیتال پیشنهاد دهد؛ بنابراین سؤال اساسی این پژوهش آن است که حق‌های کودک در فرزندپروری دیجیتال و راهکارهای حفظ این حقوق شامل چه مواردی است؟ این پژوهش با بررسی و تحلیل دیدگاه‌ها و نظریه‌ها بر این فرضیه استوار خواهد بود که حق‌های

کودکان در فرزندپروری دیجیتال شامل حق حریم خصوصی، حق آگاهی و دانستن، حق سلامت و حق بازی است که مهم‌ترین راهکارهای حفظ آن، توسط والدین محقق خواهند شد.

۲- مفهوم فرزندپروری دیجیتال

در باب اهمیت، مفهوم و محتوای فرزندپروری همین بس که امام سجاد (ع) در رساله حقوق خود می‌فرماید: «و اما حق ولدک فتعلم أنه منك و مضاف الیک فی عاجل الدنیا بخیره و شره و آنک مسئول عمّا و لیته من حسن الأدب و الدّلاله علی ربّه و المعونه له علی طاعته» (نوری، بی‌تا، ج: ۱۵: ۱۶۸)؛ «و اما حق فرزندت این است که بدانی او در زندگی دنیا از تو و وابسته به تو است و خیر و شرش با تو گره خورده است و تو مسئولیت سرپرستی او را در اموری مانند حسن تربیت و راهنمایی او به خدای عزوجل و کمک او بر طاعت و فرمان برداری خدا در مورد تو و در مورد خودش به عهده داری». فرزندپروری در معنای عام خود، به کارگیری روش‌هایی با هدف اجتماعی کردن کودکان در رسیدن به اهدافی خاص است (Tsui-Sui & others, 2019:2244) و شیوه‌های فرزندپروری نیز اقداماتی مانند نظارت، هدایت، تشویق و تربیت انضباطی است که والدین برای حمایت از کودکان و تحقق رشد آنها انجام می‌دهند (Ibid). منظور از فرزندپروری دیجیتال^۱، به کارگیری روش‌هایی برای درک، پشتیبانی و تنظیم فعالیت‌های کودکان در فضای مجازی توسط والدین است. مطالعات بسیاری در حوزه‌ی فرزندپروری دیجیتال، روش‌های اصلی و مهم میانجی‌گری والدین در مدیریت فعالیت‌های کودکان در ارتباط با فناوری‌های ارتباطی را معرفی کرده‌اند (Livingstone and Helsper, 2008:581-599; Valcke & others, 2010:454-464) که به سه گروه تقسیم می‌شوند:

۱- میانجی‌گری فعال؛

۲- میانجی‌گری محدودکننده؛

۳- استفاده مشترک (Hammond, 2019:27; Wu & others, 2014:2).

البته برخی بُعد «حضور و فعالیت والدین در فضای مجازی» را نیز به این مفهوم افزوده‌اند تا والدین بتوانند روش‌های مناسب فرزندپروری دیجیتال را اعمال کنند (Mascheroni & others, 2018:9)؛ بنابراین فرزندپروری دیجیتال نوعی از فرزندپروری است که تحت تأثیر فناوری و توسعه‌ی آن به‌ویژه فناوری‌های ارتباطی قرار دارد و در پی مدیریت فعالیت و رفتار کودکان در فضای مجازی و تبیین اصول و قواعد فرزندپروری مختص این فضا خواهد بود.

مخاطرات ذاتی فضای مجازی مستلزم مدیریت فعالیت و رفتار کودکان در این فضا به‌عنوان آسیب‌پذیرترین گروه جامعه است که برخی (Hasebrink & others, 2008) این مخاطرات را به سه گروه محتوای نامناسب، انجام فعالیت‌های مجرمانه توسط کودکان در فضای مجازی و ارتباط مخاطره‌آمیز با سایر همسالان و دیگران تقسیم کرده‌اند.

علاوه بر این، بنا به ضرورت رساندن والدین برای میانجی‌گری درباره‌ی حضور و فعالیت فرزندان‌شان در فضای مجازی، مقدمه‌ای بر تبیین اصول و قواعد فرزندپروری مختص این فضا خواهد بود تا والدین به طرق مختلف بتوانند فعالیت کودکان را در فضای مجازی مدیریت کنند. رویکرد والدین در این باره به چند گروه تقسیم می‌شود:

الف- رویکرد مستبدانه^۱: در این رویکرد، والدین تنها اصول و قواعد خود را در مدیریت فعالیت‌ها و حضور فرزندان‌شان در فضای مجازی بدون توجه به نظر آنها اعمال می‌کنند.

ب- رویکرد اقتدارگرا^۲: در رویکرد اقتدارگرا، والدین ضمن تنظیم قوانین و مقررات خاص خود به نظر فرزندان خود نیز توجه دارند.

ج- رویکرد آزاداندیش^۳: در این رویکرد، والدین با فرزندان خود رفتار دوستانه‌ای دارند و قوانین و مقررات را مطابق با طبیعت و خواسته‌ی آنها وضع می‌کنند و نسبت به قوانین سخت‌گیر نیستند.

د- رویکرد مسامحه‌کارانه^۴: در رویکرد مسامحه‌کارانه، والدین در فعالیت‌های برخط و روزمره‌ی فرزندان خود دخالت نمی‌کنند. آنها مایل‌اند که فرزندان، خود برای زندگی خویش تصمیم بگیرند و بدون محدودیت زندگی کنند. (Loredana and Massimo, 2020:5; Chou & Lee, 2017:138; Garcia & others 2019:2).

آنچه در رویکردهای مختلف والدین مهم است، رعایت حق‌های کودکان در فضای مجازی است که می‌تواند از سوی والدین یا دیگران نقض شود که در بخش‌های بعدی به برخی از مهم‌ترین مصادیق این حق‌ها اشاره می‌شود.

1- Authoritarian Parenting

2- Authoritative Parenting

3- Permissive Parenting

4- Uninvolved/Laissez-faire/Neglectful Parenting

۳- پیشینه‌ی فرزندپروری دیجیتال

هرچند اصطلاح فرزندپروری دیجیتال نخستین بار برای میانجی‌گری والدین درباره‌ی آثار منفی تماشای تلویزیون در رشد و رفتار کودکان به کار برده شد، اما با افزایش بهره‌مندی از اینترنت، درباره‌ی آثار منفی اینترنت در کودکان نیز به کار گرفته شد؛ باین حال، ویژگی‌هایی مانند قابل حمل بودن و دیجیتالی بودن ابزارهای متصل به اینترنت (که شخصی‌سازی، قابلیت دیدن، تداوم استفاده و غیره از آثار آن است)، کاربرد این اصطلاح را برای رسانه‌های برخط و تلفن همراه سخت می‌کنند (Mascheroni & others, 2018:9). بر همین مبنا، میانجی‌گری والدین به معنای تلاش آنها برای میانجی‌گری و کاهش اثرات منفی رسانه‌ها در زندگی فرزندانشان است (Guven, 2018:34). برخی دیگر نیز آن را مجموعه‌ای از راهبردهای والدین برای کنترل، نظارت یا تفسیر محتوای رسانه‌ای برای کودکان می‌دانند (Konok & others, 2020:93; Mascheroni & others, 2018:9)، اما مفهوم سبک فرزندپروری دیجیتال گسترده‌تر از میانجی‌گری والدین است، زیرا شامل راهنمایی و همراهی با کودک در استفاده از ابزارهای دیجیتال نیز می‌شود. به علاوه، این سبک فرزندپروری مفهومی چندبعدی است که رفتار والدین را با ویژگی‌های محبت و مطالبه‌گری همراه می‌کند. این مفهوم به جای تمرکز صرف بر رفتار والدین (مانند میانجی‌گری والدین) بر ماهیت عاطفی این سبک‌های فرزندپروری تأکید دارد (Ibid).

۴- مصادیق حق‌های کودک در عصر دیجیتال

حق‌های کودکان در عصر دیجیتال می‌تواند هم شامل مصادیق جدید مانند حق‌های دیجیتال باشد و هم می‌تواند شامل مصادیق حق‌های سابق مانند حق سلامت باشد که ابعاد جدیدی یافته‌اند:

۴-۱- حق‌های دیجیتال

هرچند وفاقی درباره‌ی مفهوم حق‌های دیجیتال وجود ندارد، اما روش‌های بیان حق‌های دیجیتال دو گونه است؛ برخی با این شعار که «همان حقوق افراد در برون خط (آفلاین) باید در برخط (آنلاین) نیز حفظ شوند»، تمام حق‌هایی را که فرد بدون ارتباط با اینترنت دارد، در فضای مجازی و به صورت برخط برای او ملاحظه می‌کنند. برخی نیز از حق‌های نوین در این عرصه با عنوان حق‌های دیجیتال یاد می‌کنند (Livingstone and Third, 2017:659). البته شاید بهتر باشد که میان این دو نظریه جمع و تلاش کرد مصادیق حق‌ها در فضای مجازی را اعم از هر دو دانست. حق‌های دیجیتال آن دسته از حقوق بشر هستند که در ارتباط با اینترنت طرح می‌شوند و شامل حق حریم خصوصی، حق آگاهی، حق دانستن، حق آموزش، حق دسترسی برابر به امکانات

و اطلاعات، حق آزادی بیان، حق سلامت، حق امنیت، حق شادی و بازی و غیره است که البته در متون حقوقی به مصادیق محدودی از آن اشاره شده است و مفهوم آن نیز مشخص نیست. برخی از این حق‌ها را شاید نتوان در زمره‌ی حق‌های دیجیتال دانست، اما این نوع از حقوق نیز در ارتباط با فضای دیجیتال مطرح هستند.

درنهایت، می‌توان با جمع میان دیدگاه‌ها، این تعریف را از حق‌های دیجیتال بیان کرد که حق‌های دیجیتال حق‌هایی هستند که بستر تحقق آنها فضای برخط یا دیجیتال است و لوازم تحقق آن نیز دسترسی به اینترنت، پلتفرم‌ها و دستگاه‌هایی چون رایانه، تبلت، لپ‌تاپ و گوشی هوشمند است که می‌تواند به تمامی ابعاد مختلف زندگی انسان تسری یابد و ابعاد واقعی زندگی بشر را به فضای دیجیتال یا مجازی تسری دهد.

باوجود مصادیق بی‌شمار حق‌های دیجیتال شاید نتوان برخی انواع آن را برای کودکان به‌عنوان صاحب حق ملاحظه کرد، اما مصادیقی که می‌توان برای کودکان احصا کرد، شامل موارد زیر است:

۴-۱-۱- حق دسترسی برابر به امکانات و اطلاعات مربوط به آن

این حق که به بیان‌های گوناگون و گاهی ناقص مطرح شده، شامل دسترسی به امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری است. پس می‌توان این حق را شامل دسترسی به رایانه، تبلت و گوشی هوشمند، دسترسی به انواع نرم‌افزارها و دسترسی آسان به اینترنت دانست. در کنار این سه مصداق مهم، وجود مصداق «دسترسی به اطلاعات لازم برای استفاده درست از این امکانات» هم ضروری است. البته دسترسی برابر و بدون تبعیض هم می‌تواند بر اساس نظر برخی به‌عنوان مصداق این حق شمرده شود، درحالی‌که به نظر می‌رسد برابری و عدم تبعیض به چگونگی استیفای این حق بازمی‌گردد.

بعد از تبیین این مصادیق لازم است وضعیت استیفای آنها از سوی کودکان بررسی شود، زیرا با تمایز میان اهلیت تمتع و اهلیت استیفا ضمن آنکه می‌توان کودک را صاحب حق‌های مشابه انسان بالغ دانست، شرایط استیفای این حق‌ها را نیز برای آنها تعیین کرد. به هر صورت، با بررسی دقیق و با توجه به اصول و راهکارهایی که در فرزندپروری دیجیتال نشان داده خواهد شد، می‌توان دریافت که دسترسی به هر یک از موارد فوق، هرچند ذاتاً و فارغ از شرایط برای هر انسانی حتی کودکان یک حق است، اما ضوابط و شرایط تعیین‌کننده‌ی نحوه، میزان، زمان، مکان یا حتی عدم دسترسی موقت به آنهاست.

۴-۱-۲- حق دسترسی به اطلاعات و انتشار آنها

دسترسی به اطلاعات در فضای مجازی دامنه‌ی گسترده‌ای دارد که می‌تواند دربرگیرنده‌ی حق دسترسی به اطلاعات درباره‌ی امکانات مورد نیاز نیز باشد. هر چند دسترسی به اطلاعات برای افراد بالغ بسیار گسترده‌تر است، برای کودکان این دسترسی تا حدی محدود و این محدودیت هم بیرونی است؛ یعنی هم دولت‌ها یا والدین از دسترسی کودکان به برخی اطلاعات ممانعت می‌کنند و هم استفاده‌ی برخی اطلاعات به دلیل محدودیت درونی آنها؛ یعنی موضوع عقل و تمییز برای کودکان امکان‌پذیر نیست یا اساساً کودکان علاقه‌ای به استفاده از آنها ندارند. باین حال، طبق برخی مطالعات، در برخی موقعیت‌ها کودکان نیز به دنبال دسترسی به اطلاعات خاصی هستند (Aroldi and Vittadini, 2017:745)، مانند کودکان حاصل از روش‌های کمک باروری یا فرزندخوانده‌ها که برای دست یافتن به منشأ ژنتیکی خود در اینترنت جست‌وجو می‌کنند و گاهی هم می‌توانند به اطلاعات والدین بیولوژیک خود دست یابند.

علاوه بر این، شاید برخی کودکان (نابغه) بتوانند به پایگاه‌های اینترنتی دولتی نفوذ کنند و اطلاعات طبقه‌بندی را به دست آورند که شاید در نگاه نخست برای آنها چندان ارزشی ندارد، اما می‌تواند با سوءاستفاده‌ی دیگران ابعاد امنیتی و حتی مجرمانه به خود بگیرد.

۴-۱-۳- حق حریم خصوصی

کودکان یا والدین آنها با حضور و فعالیت در فضای مجازی اغلب اطلاعات ویژه‌ای را از کودکان در ارتباط‌های برخط منتشر می‌کنند. گاهی از این حق با عناوینی چون «حفاظت از داده‌های شخصی»، «حق حفظ اطلاعات هویتی»، «حق ناشناس ماندن»، «حق فراموش شدن» و غیره یاد می‌شود. البته همه‌ی این عبارات می‌توانند به حق حریم خصوصی بازگردند؛ بنابراین، نقض حریم خصوصی کودکان در فضای مجازی شامل هک و نفوذ، جمع‌آوری داده‌ها، تغییر داده‌ها، انتقال داده‌ها از سوی افراد بیگانه و درنهایت افشای غیرمجاز داده‌های مربوط به آنها از سوی والدین یا آشنایان یا افراد بیگانه است. برخی موارد نقض این حق در فضای مجازی شامل انتشار عکس و فیلم کودکان در پلتفرم‌های مختلف توسط والدین یا خویشاوندان کودک است. دامنه‌ی نقض حق‌های کودکان حتی به پیش از تولد نیز بازمی‌گردد که والدین تجربیات فرزندآوری خود را با خانواده و آشنایان در فضای مجازی به اشتراک می‌گذارند. والدین در غالب این پلتفرم‌ها نمی‌دانند که چه

کسی فیلم یا عکس کودک آنها را دیده است و در نهایت اگر نظر^۱ یا تأییدی^۲ وجود داشته باشد، می‌توانند به هویت بیننده پی ببرند. به همین جهت، برخی معتقدند کودکان پیش از صحبت کردن یا حتی پیش از تولد نیز هویت دیجیتالی^۳ دارند (Damkjaer, 2018:209). به این موارد نقض حق‌ها باید واکنش‌های منفی دیگران به تصاویر کودکان در فضای مجازی را نیز افزود. برای نمونه، استفاده از ایموجی‌های نامناسب برای ابراز عقیده و نظر خود درباره آن کودک می‌تواند تبعات منفی برای کودک مانند تمسخر دیگران و انگ اجتماعی داشته باشد که این تبعات منفی حتی در آینده نیز همراه کودک خواهد بود، زیرا خانواده، خویشاوندان و دوستان کامنت‌های به اشتراک گذاشته‌شده را می‌بینند. این انگ‌های اجتماعی می‌تواند در سلامت روحی و روانی کودک، آینده‌ی او، اشتغال و حتی ازدواج او تأثیر منفی داشته باشد.

علاوه بر نقض حریم خصوصی کودکان توسط والدین یا خویشان نزدیک، نقض حریم خصوصی کودکان می‌تواند از طریق فریب آنها نیز اتفاق افتد. این نقض حریم خصوصی می‌تواند ابعاد خطرناک‌تری به خود بگیرد، مانند انتشار تصاویر برهنه‌ی کودکان. به‌علاوه، هرچند در تعریف حریم خصوصی وفاقی وجود ندارد، اما اغوای کودکان و دریافت عکس‌های خانوادگی یا حتی اطلاعات خاص هویتی اعضای خانواده و موضوعات دیگر نیز می‌تواند در زمره‌ی موارد نقض حق حریم خصوصی به حساب آید.

علاوه بر موارد فوق، موضوع دیگری که در ارتباط با حق حریم خصوصی مطرح است، نظارت بر حضور و فعالیت کودکان در فضای مجازی از سوی والدین است که شاید از دیدگاه حق محور، نقض حریم خصوصی کودک به حساب آید، اما باید دانست نظارت والدین بر فعالیت کودکان به‌طور کلی بخشی از حق فرزندپروری یا حق تربیت والدین است. به نظر نگارنده حق فرزندپروری، حتی آمیخته به تکلیف است که یکی از این تکالیف، نظارت بر فعالیت‌های کودکان مانند فعالیت در فضای مجازی است.

1- comments
2- likes
3- digital identity

۴-۱-۴- حقوق مصرف کننده

یکی از حق‌هایی که می‌توان آن را زیرمجموعه‌ی حق‌های دیجیتال طرح کرد، حق‌های مصرف کننده است. در تعریف مصرف کننده آمده است: «مصرف کننده کسی است که از کالا یا خدماتی استفاده می‌کند تا نیازهای خود را مرتفع کند» (Petrevska & Petrevska, 2015:92). بر همین اساس، مصرف کننده می‌تواند شخص حقیقی یا حقوقی یا کودک یا بزرگسال باشد. حق‌های مصرف کننده هم می‌تواند شامل حق‌هایی چون حق اطلاع از کالا یا خدمات و شرایط استفاده از آن، حق انتخاب، حق امنیت، حق تأمین نیازهای او در استفاده از کالا یا خدمت، حق آموزش، حق برخورداری از حمایت قانونی و حق برخورداری از محیط سالم و ایمن باشد (Ibid:94). در حوزه‌ی اینترنت و ابزارهای مرتبط نیز می‌توان از حق‌های مصرف کنندگان یعنی کودکان و بزرگسالان سخن گفت.

۴-۲- حق آموزش

حق آموزش می‌تواند ابعاد مختلفی همچون حق آموزش در معنای عام و حق آموزش مصرف کننده‌ی خدمات و لوازم^۱ داشته باشد. حق عام آموزش شامل آموزش مجموعه‌ای از مهارت‌ها و شایستگی‌های مبتنی بر دانش و تفکر انتقادی است. به‌طور دقیق‌تر، حق آموزش مستلزم فرصت‌های یادگیری برای دانش‌آموزان برای درک، ارزیابی و عملکرد متفکرانه در مورد عملکردها و سیاست‌های دولت است (Black, 2019:1069). حق آموزش مصرف کنندگان یکی از حق‌های مهم است که به معنای کسب دانش و مهارت‌های لازم برای انتخاب صحیح و اعتمادکردنی محصولات و خدمات است که با آگاهی از قوانین اساسی و روش‌های تحقق آنها همراه است (Antonijevic & others, 2012:7) و باید در آموزش‌های رسمی گنجانده شود (Ibid:8). از دیدگاه برخی، حق آموزش شامل برخورداری از آموزش‌های کافی و مناسب برای کودکان است که والدین مکلفاند برای استیفای آن اقدام کنند و در مقابل، حق دارند که درباره‌ی آموزش کودکان خود تصمیماتی را اتخاذ کنند (Richter, 2009:7). مطالعات نشان می‌دهند، استفاده از ابزارهای الکترونیک مانند رایانه، تبلت و گوشی هوشمند در ارتقای توانمندی‌های کودکان مانند حل مسئله، ریاضی و ادبیات مؤثرند (Che, 2017:11)؛ بنابراین با توجه به تأثیر فناوری بر محتوای حق آموزش و گسترش دامنه‌ی آن لازم است، حق آموزش را بخش مهمی از حق‌های کودکان در عصر دیجیتال دانست.

درنهایت، باید دانست که هرچند اصل حق آموزش برای همگان ثابت است، اما با توجه به برخی ملاحظات، در هر دوره‌ی سنی باید محتوای آموزش نیز به‌طور دقیق تبیین شود تا آموزش در چهارچوب درست و مناسب هر سن اتفاق بیافتد.

۴-۳- حق بر هویت

درباره‌ی مفهوم هویت، مطالب بسیاری نگاشته شده است که از جمله می‌توان به کیفیت تشخیص فرد و شناسایی وی در جامعه اشاره کرد؛ به‌گونه‌ای که فرد بدون آن احساس گم‌گشتگی، تهی بودن، کامل نشدن زندگی و ناتوانی برای ادامه‌ی زندگی کند. هویت می‌تواند در اشکال مختلف خانوادگی، قبیله‌ای، زیستی و سیاسی وجود داشته باشد. همچنین همگان بر این حقیقت که توسعه‌ی هویت جزء ضروری شخصیت فرد است، اتفاق نظر دارند و در حقوق بین‌الملل به‌عنوان حقوق بشر ارزش حمایتی دارد، زیرا منفعت کودکان در آن منظور شده است (معینی‌فر، ۱۳۹۱: ۱۲۰). با توجه به پژوهش‌های مختلف درباره‌ی ابعاد هویت، فضای دیجیتال یعنی اینترنت و ابزارها و اپلیکیشن‌ها می‌توانند در ابعاد متفاوت هویت مانند هویت فردی، هویت ملی، هویت دینی، هویت خانوادگی، هویت اجتماعی، هویت جنسیتی، هویت فرهنگی و هویت تمدنی کودک تأثیرگذار باشد.

۴-۴- حق آگاهی و دانستن

حق آگاهی در حیطه‌های مختلفی مطرح شده است:

نخست، حیطه‌ی ارتباط دولت و مردم و نظارت مردم بر فعالیت‌های دولت باهدف پیشگیری از فساد (Ivester, 1977:114; Mokrosinska, 2018:88; Olsen, 1979:505)؛ دوم، سلامت و آگاهی شخص از اطلاعات درباره‌ی سلامت خود (Knoppers, 2014:7)؛ سوم، حق ندانستن^۱ (Ibid) یا دانستن منشأ ژنتیکی فرد (O'Donovan, 1988:27)؛ چهارم، در حقوق محیط‌زیست، حق دانستن عناصر تشکیل‌دهنده‌ی موادی که افراد در زندگی روزمره‌ی خود در معرض آن قرار دارند (Roesler, 2012:993).

پس حق دانستن و آگاهی محدود به حدود فوق یا کمی بیشتر فرض شده است، اما حق آگاهی دامنه‌ی گسترده‌ای دارد و می‌توان دامنه‌ی آن را از دانستن جزئی‌ترین امور در مورد خود تا سایر مطالب مربوط به جامعه تا حدی دانست که حریم خصوصی افراد دیگر را نقض نکند. این حق در مورد کودکان البته باید محدودیت‌هایی داشته باشد، زیرا هرچند کودکان بر داده‌های

1- The Right Not to Know

مربوط به خود مالکیت دارند، به دلیل نقصان عقل یا ناتوانی قادر به محافظت از این داده‌ها در برابر سوءاستفاده‌ی دیگران نیستند. به‌علاوه، آگاهی در مورد برخی موارد چون مسائل جنسی چندان توصیه نمی‌شود، زیرا این مطالب بیش از آنکه رشد و تعالی را برای کودکان در پی داشته باشند، زمینه‌ی فساد و تباهی آنها را فراهم خواهند کرد؛ بنابراین حق دانستن و آگاهی می‌تواند از حق‌های کودک به حساب آید، ولی ذکر چند نکته درباره‌ی آن ضروری است: نخست، استیفای این حق از سوی کودکان باید به حدودی محدود باشد؛ دوم، برخی لوازم استیفای این حق از سوی افراد بالغ، در استیفای این حق از سوی کودکان به هیچ‌وجه متصور نیست؛ سوم، تکلیف والدین در قبال این حق کودکان باید در قالب هوشمندانه‌ای یعنی با همراهی، همکاری، هم‌اندیشی و نظارت انجام شود؛ چهارم، کودکان در فضای مجازی به دلیل دسترسی به ابزارهای فناورانه می‌توانند به حجم زیادی از اطلاعات دست یابند که شاید برخی از این اطلاعات موردنیاز باشد، اما در بیشتر مواقع، این اطلاعات چندان موردنیاز نیستند. درنهایت، حق آگاهی و دانستن یکی از حق‌های کودکان در عالم واقع است که ابعاد تازه‌ای در فضای مجازی یافته است.

۴-۵- حق بازی و گذارندن اوقات فراغت

حق بازی و گذارندن اوقات فراغت از حق‌هایی است که در کنوانسیون حقوق کودک و میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی برای کودکان به رسمیت شناخته شده است. این حق به‌اندازه‌ی حق‌های دیگر نسبت به غذا، آب یا مسکن چندان حائز اهمیت شناخته نشده، اما در رشد عاطفی و پرورش کودکان و تقویت مهارت‌های جسمی، اجتماعی و شناختی و خلاقیت، تخیل، اعتمادبه‌نفس و کارآمدی آنها مؤثر است (McNeill, 2020:4-5; Dawson, 1993:33; Castronova, 2004:202). البته این حق با توجه به حضور و فعالیت کودکان در فضای مجازی ابعاد جدیدی یافته که بر ابهامات آن بیش‌ازپیش افزوده است.

۴-۶- حق سلامت

حق سلامت یکی از حق‌های بشر است که نخستین بار در ماده ۱۲ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و سپس در کنوانسیون حقوق کودک به رسمیت شناخته شد، ولی مفهوم و محتوای آن مبهم است (Gevers, 2004:29; Hendriks & Toebes, 1998:325). به باور برخی حق سلامت به معنای الزام دولت به حمایت از حق سلامت شهروندان خویش است

(Szasz, 1969:749). برخی نیز این حق را به حق درمان^۱ تقلیل داده‌اند، در حالی که این دو حق متفاوت‌اند (Ibid). برخی اسناد این حق را به اختصار این گونه تعریف کرده‌اند: «حق برخورداری از بالاترین استاندارد دست‌یافتنی در سلامت جسمی و روانی» (The Right to Health, Fact) (Sheet No. 31:1).

نکته‌ی مهم درباره‌ی حق سلامت کودکان در ارتباط با فضای مجازی این است که برخی مطالعات درباره‌ی آثار منفی حضور و فعالیت کودکان در فضای مجازی مواردی چون انزوای اجتماعی و ماندن در منزل یا حتی اتاق خواب و خارج نشدن از آن، تأثیر منفی در رشد شناختی، عاطفی و جسمی کودک، اختلال در خواب (Che, 2017:14-18)، خشکی چشم، فشار به برخی عضلات مانند گردن و کوفتگی بدن، اختلال‌های رشد عصبی، تأثیر منفی در سلامت جسمی و اجتماعی شدن و درنهایت، قلدری سایبری را (Guven, 2018:60-63) بیان کرده‌اند.

۷-۴- حق آزادی

حق آزادی در فضای مجازی شامل آزادی مذهب و اعتقاد، آزادی شرکت در مجامع و انجمن‌ها، آزادی بیان (Bulger & others, 2017:752)، آزادی اعتراض برخط، آزادی از سانسور، آزادی از سخنان نفرت‌انگیز و درنهایت آزادی رسانه‌هاست (Anonymous, 2014:16) که با لحاظ سن قانونی به‌عنوان پیش‌شرط استیفای حق‌ها برخی مصادیق این حق برای کودکان متصور نیست.

۸-۴- حق امنیت

این حق در فضای مجازی به معنای امنیت در برابر انجام جرائم و بدافزارهای اینترنتی است (Ibid:15).

درنهایت، در مورد مصادیق برشمرده شده باید اذعان کرد این مصادیق از طریق استقرا و نه به حصر عقلی به‌دست آمده‌اند و می‌توانند دامنه‌ی گسترده‌تری هم داشته باشند. به‌علاوه، لازم است برخی مصادیق از نظر شرعی هم بررسی شوند؛ یعنی ابعاد شرعی آنها معین شود، زیرا برخی از این حق‌ها عرفی هستند و لزوماً شرعی نخواهند بود.

۵- نقش فرزندپروری دیجیتال در صیانت از حق‌های کودکان در عصر دیجیتال

پس از تبیین مفهوم و پیشینه‌ی فرزندپروری دیجیتال و مصادیق حق‌های کودکان در عصر دیجیتال لازم است، حلقه‌ی ارتباطی میان فرزندپروری دیجیتال و صیانت از حق‌های کودکان برقرار شود. قبل از توضیح درباره‌ی این مسئله چند موضوع باید روشن شود:

الف- من علیه‌الحق در حق‌های مذکور: در این حق‌ها، والدین و دولت من علیه‌الحق هستند؛ یعنی عمده‌ی تکالیف بر دوش والدین و دولت خواهد بود. البته حوزه‌ی این پژوهش، تکالیف والدین در صیانت از حق‌های کودکان در عصر دیجیتال و ممانعت از تضییع آن از سوی خود والدین یا دیگران است.

ب- صیانت از حق‌های کودکان با توجه به طرف مقابل آنها می‌تواند ابعاد مختلفی یابد:

- والدین باید برخی حقوق را رعایت کنند؛

- سایرین باید برخی حق‌ها را رعایت کنند؛

آنچه به‌عنوان قواعد اسلامی فرزندپروری بیان خواهد شد با همین دو رویکرد ملاحظه شده است که در بیشتر این اصل‌ها والدین ضمن رعایت و توجه به حق‌های فرزندان خود از تجاوز دیگران به حق‌های آنها نیز ممانعت می‌کنند.

ج- اهداف قواعد اسلامی فرزندپروری دیجیتال شامل موارد زیر است:

- توانمندسازی خود والدین؛ یعنی والدین باید در این مسیر بر دانش و مهارت خود بیفزایند؛ مانند اصل کسب آمادگی و دانش پیش از ورود به فضای مجازی که برای خود والدین نیز اعمال کردنی خواهد بود؛

- رفتار مسئولانه‌ی والدین در فضای مجازی مانند اصل تقدم عمل و کردار بر توصیه‌های زبانی؛ - توانمندسازی کودکان به‌وسیله‌ی والدین؛

- آموزش به کودکان درباره‌ی مسئولیت‌پذیری نسبت به اعمال خود در فضای مجازی که یک اصل مهم و اساسی است، زیرا این اصل بستر تحقق شهروندی دیجیتال است که پلی برای رسیدن به دولت الکترونیک است.

با توجه به موارد سه‌گانه فوق باید اذعان کرد که قواعد اسلامی فرزندپروری دیجیتال راهنمایی برای والدین در انجام تکالیف خود نسبت به صیانت از حق‌های کودک در عصر دیجیتال هستند، زیرا من علیه‌الحق در بسیاری از این حق‌ها، خود والدین هستند و به‌علاوه حق‌های کودک در این

عصر در خلال توانمندسازی خود والدین، رفتار مسئولانه‌ی والدین در فضای مجازی، توانمندسازی کودکان توسط والدین و آموزش به کودکان درباره‌ی مسئولیت‌پذیری نسبت به اعمال خود در فضای مجازی تحقق می‌یابد.

۶- اصول و قواعد اسلامی فرزندپروری دیجیتال برای تحقق حق‌های کودک

در این بخش اصول و قواعد اسلامی فرزندپروری با توجه به موضوع استیفای حق‌های کودک مطرح خواهند شد:

۶-۱- اصل همراهی و هم‌نشینی با کودکان

یکی از اصول کلی فرزندپروری به‌ویژه فرزندپروری دیجیتال، همراهی و هم‌نشینی با کودکان است. امام علی -علیه‌السلام در این باره فرمودند: «من کان له ولد صبا» (کلینی، ۱۳۶۷، ج ۶: ۵۰)؛ «کسی که کودکی دارد باید (در راه تربیت او) کودکانه رفتار کند». از این روایت می‌توان چند نکته را به دست آورد: نخست، در حق‌های آگاهی و آموزش هم لازم است با توجه به زبان آموزش، درک برخی مسائل فنی و تخصصی را برای کودک آسان کرد؛ برای نمونه، آموزش‌ها در قالب بازی یا داستان‌خوانی‌ها در اپلیکیشن‌ها و طراحی بازی‌هایی که والدین بتوانند کنار فرزندان خود در آن مشارکت کنند. دوم، باید نقش فعال کودکان را در فرزندپروری مدنظر قرار داد. سوم، توجه به ویژگی کودکی در تربیت فرزندان بسیار با اهمیت است. به‌علاوه، هرچند این روایت ویژگی‌های مخاطب یعنی کودک را به‌طور عام در فرزندپروری در نظر گرفته است، اما می‌توان از آن لزوم توجه به ویژگی‌های خاص هر کودک را نیز به دست آورد.

۶-۲- اصل توانمندسازی برای زندگی حال و آینده

یکی از اصول مهم تربیتی، توانمندسازی کودکان برای زندگی است. این ویژگی در عصر دیجیتال اهمیتی دوچندان می‌یابد، زیرا این عصر علاوه بر توانمندی‌های معمول نیازمند کسب دانش‌های مختلفی است تا کودک بتواند آگاهانه حق‌های خود را استیفا کند و خود را برای زندگی سعادت‌مند آماده کند. امام علی -علیه‌السلام می‌فرماید: «لا تقسروا اولادکم علی آدابکم، فانهم مخلوقون لزمان غیر زمانکم» (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۳۸۵، ج ۲۰: ص ۲۶۷)؛ «فرزندان خود را به رعایت آداب او رسوم روزگار خودتان مجبور نکنید؛ چون آنها برای روزگاری غیر از روزگار شما آفریده شده‌اند». امام علی‌ه‌السلام تفاوت میان نسل‌ها و زمان‌ها و به‌نوعی انعطاف در تربیت را مطرح می‌کنند و آمادگی والدین را برای تربیت به‌روز کودکان طلب می‌کنند. رعایت این اصل از سوی والدین نیازمند توجه

آنها به خود و توانمندسازی خویش است؛ یعنی والدین باید دانش خود را به روز کنند. همچنین در کنار آموزش تعالیم دینی و غیردینی به کودکان باید مهارت‌هایی را به آنها آموخت که از آن با عنوان «مهارت‌های قرن ۲۱» یاد می‌شود. کافمن این مهارت‌ها را مهارت‌های تفکر انتقادی و حل مسئله، مهارت‌های ارتباطی، مهارت‌های سواد اطلاعاتی و رسانه‌ای، مهارت‌های یادگیری زمینه‌ای و مهارت‌های کار گروهی می‌داند (Guvén, 2018:33) که این مهارت‌ها برای کنترل و نظارت بر هوش مصنوعی، الگوریتم‌ها، ربات‌ها، اینترنت اشیا و موارد دیگر لازم هستند (Blum-Ross & Livingstone, 2018:180).

۶-۳- اصل کسب آمادگی و دانش پیش از ورود به فضای مجازی

امام علی علیه‌السلام به فرزندش امام حسن علیه‌السلام می‌فرماید: «إِنَّمَا قَلْبُ الْحَدِثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أُلْتِيَ فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبْلَتْهُ فَبَادِرَتْكَ بِالْأَدَبِ قَبْلَ أَنْ يَقْسُو قَلْبِكَ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ج ۱: ص ۲۷۵)؛ «دل جوان نوحاسته، مانند زمین خالی از گیاه و درخت است؛ هر بذری در آن افشاندن شود، می‌پذیرد و در خود می‌پرورد. من در آغاز جوانی‌ات به ادب و تربیت تو مبادرت کردم، پیش از آنکه عمرت به درازا بکشد و دلت سخت شود». این روایت، علاوه بر تأکید بر اهمیت تربیت از آغاز تربیت در زمانی سخن می‌گوید که هنوز فرزند درگیر مسائل و مشغله‌های روزانه مانند حضور و فعالیت در فضای مجازی نشده است تا آمادگی مدیریت حضور و فعالیت خود در فضای مجازی شود. منظور آن است که زمان فرزندپروری زمانی است که نفس کودک به جهت صغر سن، آمادگی دریافت تعالیم و آموزه‌های مختلف مانند آموزه‌های دینی را دارد و اگر در این هنگام فرزندپروری در معنای درست خود اتفاق بیافتد، کودک آمادگی حضور در فضای مجازی خواهد بود و با یک نظارت مستقیم یا غیرمستقیم می‌توان این موضوع را مدیریت کرد. در تأیید این موضوع با استناد به روایات^۱ نحوست و مبارکی ایام و ارتباط آن با تربیت و فرزندپروری سخت یا نیکوی کودک می‌توان ادعا کرد که آمادگی برای پرورش و تربیت در کودکان حتی پیش از تولد آنها نیز مصداق

۱- امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «يَوْمٌ نَحْسُ رَدِيٍّ مَذْمُومٌ لَا خَيْرَ فِيهِ فَلَا تَسَافِرْ فِيهِ وَلَا تَطْلُبْ حَاجَةً وَ تَوَقَّ مَا اسْتَطَعْتَ وَ تَعَوَّذْ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّهِ وَ مَنْ وُلِدَ فِيهِ يَكُونُ مَشْمُومًا عَسِرَ التَّرْبِيَةَ مَنَحُوسًا فِي عَيْشِهِ وَ مَنْ مَرَضَ فِيهِ أَوْ فِي لَيْلَتِهِ يَخَافُ عَلَيْهِ وَ يَطُولُ مَرَضُهُ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ: «روز نحس است و بد و مذموم و بی‌خیر، در آن سفر مکن، حاجت نخواه تا توانی خود را نگاهدار، از شرش به خدا پناه بر نوزادش شوم و سخت پرورش و نحس زندگی است، بیمار در آن یا در شیش خطری است و بیماریش طولانی و الله اعلم» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۶: ۷۰) یا در جای دیگر می‌فرماید: «فِيهِ خَلَقَتْ حَوَاءٌ مِنْ أَدَمَ يَصْلِحُ لِلتَّرْوِيجِ وَ بِنَاءِ الْمَنَازِلِ وَ كِتَابِ الْعَهْدِ وَ السَّفَرِ وَ طَلَبِ الْحَوَائِجِ وَ الْإِخْتِيَارِ وَ مِنْ مَرَضٍ فِيهِ أَوَّلُ النَّهَارِ خَفَّ أَمْرُهُ بِخِلَافِ آخِرِهِ وَ الْمَوْلُودُ فِيهِ يَكُونُ صَالِحَ التَّرْبِيَةِ وَ قَالَ سَلْمَانُ هُوَ رُوزٌ بَهْمَنْ أَسْمَ مَلَكٍ تَحْتَ الْعَرْشِ يَوْمَ مَبَارَكٍ لِلتَّرْوِيجِ وَ قَضَاءِ الْحَوَائِجِ سَعِيدٌ: «روزی که حواء در آن از آدم خلق شده، تزویج، بنای خانه، نوشتن قرارداد، حاجت خواستن، برگزیدن را شاید، آنکه در آغازش بیمار شود سبک است به خلاف پایانش، نوزادش خوب پرورش یابد، سلمان گفته: روز بهمن فرشته زیر عرش است، تزویج و حاجت خواستن را شاید و سعد است» (همان: ۵۷).

خواهد یافت. البته تربیت در این مقال طبق فرمایشات ائمه - علیهم‌السلام چهارچوب و قواعدی دارد که بیشتر بر آموزش آموزه‌های دینی تأکید دارد.

این اصل نه‌تنها برای کودکان بلکه برای والدین هم لازم است، زیرا تا زمانی که اعتقادات دینی در انسان محکم و استوار نشده است، نباید خود را در معرض شبهات قرار دهد. البته دوری از شبهات یک اصل اساسی است، اما هم‌اکنون شبهات مختلف هر روز در مقابل انسان قرار می‌گیرند. همچنین، طبق احادیث بی‌شماری از ائمه علیهم‌السلام تربیت امری مستمر است که انسان در مراحل مختلف نیز به آن نیاز دارد.

راهکارهایی مانند افزایش سواد رسانه‌ای و سواد اطلاعاتی کودکان، آموزش استفاده‌ی مسئولانه‌ی فناوری به کودکان، افزایش سواد رسانه‌ای والدین و کسب اطلاعات پیش از استفاده از اپلیکیشن‌ها یا ابزارها یا نرم‌افزارها، تأکید بر سواد رسانه‌ای والدین و انتقال آن به فرزندان، صحبت با خانواده درباره‌ی چگونگی استفاده از اینترنت و ابزارهای مرتبط به آن و درنهایت، توجه به نظرات فرزندان خود در این باره به همراه راهنما بودن والدین در فضای مجازی مطرح است؛ بنابراین، از آنجایی که خودآگاهی و خودتنظیمی والدین در این اصل بسیار مهم است، می‌توان از آن با عنوان فرزندپروری عاقلانه^۱ یاد کرد که «دربردارنده آگاهی درونی به‌روز در روابط میان والدین و کودکان است که ایثار بی‌قیدوشرط و به دور از قضاوت شخصی از ویژگی‌های آن است» (Jones, 2019: 2).

۶-۴- اصل تقدم عمل و کردار بر توصیه‌های زبانی

امام علی - علیه‌السلام می‌فرماید: «مَنْ نَصَبَ نَفْسَهُ لِلنَّاسِ إِمَامًا فَلَيْسَ أَنْ يَبْدَأَ بِتَعْلِيمِ نَفْسِهِ قَبْلَ تَعْلِيمِ غَيْرِهِ وَ لَيْكُنْ تَأْدِيبُهُ سَبِيْرَتَهُ قَبْلَ تَأْدِيبِهِ بِلِسَانِهِ وَ مُعَلِّمٌ نَفْسَهُ وَ مُؤَدِّبُهَا أَحَقُّ بِالْإِجْلَالِ مِنَ مُعَلِّمِ النَّاسِ وَ مُؤَدِّبُهُ» (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۲، ص ۵۶)؛ «هر که خود را پیشوای مردم قرار دهد، باید پیش از آموزش دیگران به آموزش خود بپردازد و پیش از آنکه به زبان مردم را [تربیت کند، با کردار و رفتار] تربیت کند. آن که آموزگار و مربی خویش است، بیشتر سزاوار احترام و تجلیل است تا آن که آموزگار و مربی مردم است» با استفاده از این روایت می‌توان نتیجه گرفت، اهمیت اعمال و کردار والدین یا مربیان از نصیحت‌های آنها بیشتر است. بر همین اساس، کنار گذاشتن گوشه‌ی هوشمند از سوی والدین و صرف وقت با کودکان سبب می‌شود تا کودکان بیاموزند که از فضای مجازی فاصله بگیرند و به آن معتاد نشوند. عملکرد درست والدین به‌عنوان شهروند خوب دیجیتال می‌تواند مسیر را برای الگوبرداری فرزندان از آنها باز کند. برای نمونه، والدینی که

خود اپلیکیشن‌ها یا فایل‌هایی را بدون پرداخت هزینه و غیرقانونی دانلود می‌کنند، نمی‌توانند مدیریت درستی بر فعالیت‌های کودکان خود در فضای مجازی یا بازی‌های اینترنتی داشته باشند.

۶-۵- اصل کاهش هزینه‌ی فرزندپروری و استفاده از فرصت‌ها

فرزندپروری در عصر دیجیتال با تهدیدها و فرصت‌هایی همراه است که می‌طلبد والدین در پی کاهش هزینه‌ی فرزندپروری و استفاده از فرصت‌ها برای تربیت فرزندان نیکو و خوب باشند. با توجه به حدیث ذیل اصل آمادگی پیش از ورود به فضای مجازی و این روایات، می‌توان به این اصل اساسی و کلی در تربیت کودکان دست‌یافت که اتفاقاً توجه به آن در حال و هوای کنونی جامعه به‌شدت از سوی والدین ضروری است.

امام باقر (ع) درباره‌ی کاهش هزینه‌ی فرزندپروری می‌فرماید: «بِحفظ الاطفال بصلاح آباءهم» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۸: ص ۲۳۶)؛ «حفظ اطفال از خطرات و انحراف‌ها در صلاحیت و شایستگی (وظیفه) پدران آنهاست». همچنین، امام علی - علیه‌السلام می‌فرماید: «... علّموا صبیانکم ما ینفعهم الله به لا تغلب علیهم المرجئة برأیها...» (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۲: ص ۶۱۴)؛ «به کودکان خود، آنچه را خداوند سودمندشان قرار داده است، بیاموزید تا مرّجئه با اندیشه‌ی خویش بر آنها چیره نشوند». هرچند این حدیث اشاره به یک گروه انحرافی دارد که تسامح در برابر ظلم و بی‌ژگی بارز آنها بود، به یک نکته‌ی اساسی اشاره می‌کند که همان کاهش هزینه‌های فرزندپروری با استفاده از فرصت‌هاست. علاوه بر این، در حدیثی از پیامبر (ص) به یکی از این هزینه‌ها در دوره‌ی آخرالزمان اشاره می‌شود که عصر دیجیتال بخشی از آن است.

پیامبر خدا (ص) نگاهشان به چند کودک افتاد و فرمودند: «وای بر فرزندان آخرالزمان از دست پدرانشان! عرض شد: ای پیامبر خدا! آیا از دست پدران مشرکشان؟ پیامبر (ص) فرمودند: «لا، من ءآبائهم المؤمنین لا یعلمونهم شیئا من الفرائض و إذا تعلّموا أولادهم منعوهم و رضوا عنهم بعرض یسیر من الدنیا فأنا منهم بریء و هم منی برآء»؛ «نه بلکه از دست پدران مؤمنشان که هیچ‌یک از واجبات دینی را به آنها نمی‌آموزند و چون فرزندانشان، خودشان، بخواهند بیاموزند، آنها را باز می‌دارند و در برابر آن به بهره‌ای اندک از دنیا خرسند می‌شوند. من با چنین پدرانی بیگانه‌ام و ایشان نیز با من بیگانه‌اند» (نوری، بی‌تا، ج ۱۵: ص ۱۶۴).

درنهایت، باید از فرصت‌های فرزندپروری والدین سخن گفت که امام علی - علیه‌السلام درباره‌ی آن می‌فرماید: «برّی الصبی سبعا و یؤدّب سبعا و یستخدم سبعا...» (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۳: ص ۴۹۳)؛ «کودک هفت سال تربیت می‌شود؛ هفت سال ادب می‌آموزد؛ و هفت سال به کار گرفته می‌شود».

راهکارهای کاهش هزینه‌ی فرزندپروری در فضای مجازی شامل روش‌های مختلفی چون آغاز زودهنگام تربیت و آموزش کودکان، افزایش سواد رسانه‌ای کودکان و افزایش آگاهی آنهاست که می‌تواند استیفای حق‌های کودکان را در فضای مجازی تضمین کند، زیرا آگاهی و دانش می‌تواند زمینه‌ی بهره‌مندی درست کودک را فراهم آورد.

۶-۶- اصل فرزندپروری همه‌جانبه

این اصل برای فرزندپروری در معنای عام و فرزندپروری دیجیتال جایگاه ویژه‌ای دارد، زیرا فرزندپروری دیجیتال بر اساس توانمندی‌های مورد نیاز در فضای دیجیتال ابعاد نرم‌افزاری یا اندیشه‌ای و سخت‌افزاری یا فنی دارد. با مروری بر چند روایت می‌توان به لزوم رعایت این اصل در فرزندپروری دیجیتال دست‌یافت. امام علی - علیه‌السلام می‌فرماید: «مروا صبیانکم بالصلاة اذا بلغوا سبع سنین و اضربوهم علی ترکها اذا بلغوا تسع سنین، و تفرقوا فی مضاجعهم اذا بلغوا عشر سنین» (نوری، بی‌تا، ج ۱۵: ص ۱۶۰)؛ «کودکان را در سن ۷ سالگی به نماز تمرین دهید تا عادت کنند و اگر در سن ۹ سالگی نماز را ترک کردند، آنها را بزنید و در سن ۱۰ سالگی بستر خواب کودکان را جدا کنید». در این روایت، هم به تربیت دینی و هم تربیت جنسی کودکان توجه شده است. همچنین، رسول خدا (ص) درباره تربیت دینی کودک می‌فرماید: «أدبوا أولادکم علی ثلاث خصال: حبّ نبیکم، وحبّ أهل بیته و علی قراءة القرآن» (متقی هندی، ۱۴۰۹، ج ۱۶: ص ۴۵۶)؛ «فرزندان خود را بر سه خصلت تربیت کنید: دوست داشتن پیامبرتان، دوست داشتن اهل بیت او و خواندن قرآن». همچنین ایشان درباره‌ی تربیت و پرورش جسمانی کودکان می‌فرماید: «علموا أولادکم السباحة والرماية» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۴۷، ص ۶)؛ «شنا و تیراندازی را به فرزندانتان بیاموزید». درنهایت، ایشان درباره‌ی تربیت و پرورش علمی کودک می‌فرماید: «تعلّموا العلم صغارا تسودوا به کباراً» (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۳۸۵، ج ۲۰: ص ۲۶۷)؛ «در خردسالی علم بیاموزید تا در بزرگسالی به برتری و سیادت نائل آید». بنا بر این روایات فرزندپروری ابعاد مختلف روحی، معنوی و جسمی دارد و در فرزندپروری دیجیتال نیز ضروری است که تمامی ابعاد فوق‌الذکر مدنظر والدین قرار گیرند تا ضمن تحقق فرزندپروری صحیح، حق‌های کودک نیز استیفا شود، زیرا فرزندپروری صحیح اساساً به معنای تحقق و استیفای حقوق کودک است

۷- ضمانت اجرای قواعد اسلامی فرزندپروری دیجیتال در قوانین ایران

حق‌های کودک را در عصر دیجیتال می‌توان به دو گروه حق‌های مادی و معنوی یا حق‌های ناظر به جسم کودک و ناظر به روح و روان وی تقسیم کرد. البته غالب این حق‌ها را می‌توان در زمره‌ی حق‌های معنوی دانست که والدین ذیل وظیفه‌ی اخلاقی تربیت یا فرزندپروری می‌توانند آنها را محقق کنند. سایر حق‌های ناظر به جسم کودک مانند حق سلامت با حضانت - که امری مادی است محقق می‌شوند، زیرا حضانت ناظر به جسم طفل است و شامل نگهداری کودک در برابر حوادث و اتفاقات ناگوار و اقدامات مربوط به بهداشت، نظافت و سلامت جسمی وی است. وظیفه و تکلیف اخلاقی فرزندپروری را به دشواری می‌توان در حقوق تضمین کرد، اما قانون‌گذار تلاش کرده است موضع خود را در این باره نشان دهد. مواد ۱۱۰۴ و ۱۱۷۸ قانون مدنی به وظیفه‌ی والدین در تربیت و فرزندپروری کودکان اشاره مستقیم دارند که قطعاً استیفای حقوق کودک در عصر دیجیتال را نیز دربر می‌گیرند، زیرا تربیت و فرزندپروری از وظایف اخلاقی هستند که در طول اعصار و مطابق با آنها باید تغییر یابند. به همین جهت، قانون‌گذار حق انتخاب شیوه‌ی تربیت و فرزندپروری را برای والدین در نظر گرفته است تا آنها فرزند خود را به‌گونه‌ای تربیت کنند که استعدادهایش شکوفا و نیازهایش تأمین شود.

۱۰۱

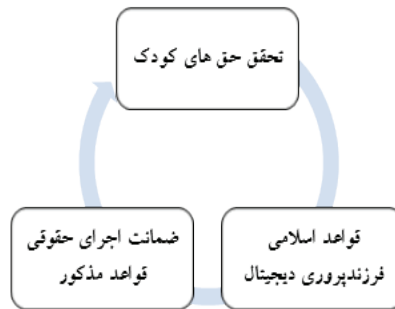
همچنین قانون‌گذار در مواد ۴۰، ۴۱ و ۵۴ قانون حمایت خانواده (مصوب ۹۱) به ضمانت اجرای کیفری در مورد حضانت اشاره کرده و به تازگی در قانون حمایت از اطفال و کودکان تلاش کرده است تا حمایت از طفل یا نوجوانی را که در معرض بزه‌دیدگی یا ورود آسیب به سلامت جسمی، روانی، اجتماعی، اخلاقی، امنیت یا وضعیت آموزشی وی است، به حداکثر رساند و با بیان مصادیق متعدد غفلت و اهمال والدین در موضوع حضانت و تربیت و فرزندپروری در ماده ۳، رسیدگی به وضعیت کودک یا نوجوان را در اولویت رسیدگی مراجع قانونی قرار دهد. در مواد ۷ و ۸ نیز به صراحت درباره حق آموزش اطفال و نوجوانان ملاحظاتی را اندیشیده است. همچنین در ماده ۱۰ ذیل موارد ۶، ۷، ۸ و ۹ تلاش کرده است تا برای اجرا نشدن قواعد فرزندپروری دیجیتال توسط والدین یا غیر آنها ضمانت اجرای کیفری لحاظ کند. البته این ملاحظه، ملاحظه‌ی کامل و دقیقی نیست، زیرا عواقب منفی حضور بدون حساب و کتاب کودکان و نوجوانان در فضای مجازی فقط محدود به سوءاستفاده جنسی نیست، بلکه می‌تواند ابعاد مختلفی داشته باشد. در ماده ۱۹ نیز به افشای اطلاعات کودک اشاره می‌کند که می‌تواند یکی از خطرات حضور کودکان در فضای مجازی باشد که در خلال آن به حق‌های کودک تجاوز می‌شود.

قانون گذار این توجه و اهمیت را به سایر افراد مسئول نسبت به کودکان در خانواده توسعه داده و در ماده ۱۷ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان بی سرپرست و بدسرپرست، تکالیف سرپرست نسبت به کودک یا نوجوان را از لحاظ نگهداری، تربیت و نفقه، با رعایت تبصره ماده (۱۵) و احترام، نظیر تکالیف والدین نسبت به اولاد دانسته و در ماده ۵ آیین نامه اجرایی قانون مذکور، آنها را متعهد کرده است تا تمامی هزینه‌های مربوط به نگهداری و تربیت و تحصیل افراد تحت سرپرستی را حین سرپرستی و پس از فوت تا تعیین سرپرست جدید تأمین کنند.

نکته تأمل برانگیز در موضوع فرزندپروری کودکان این است که هر چند برای امر حضانت ضمانت اجرای مدنی و کیفری در نظر گرفته شده است، در زمینه‌ی اهمال و غفلت والدین یا سرپرستان در تربیت و فرزندپروری کودکان ضمانت اجرای حقوقی چندانی وجود ندارد و ملاحظاتی درباره‌ی ضمانت اجرای این تکلیف اخلاقی فقط در برخی موارد استثنائی مانند حق آموزش یعنی تحصیل و سوادآموزی اطفال در قوانین کنونی در نظر گرفته شده است؛ بنابراین، با توجه به ماهیت اخلاقی تکلیف فرزندپروری مداخله‌ی مستقیم دولت در این زمینه چندان جایگاهی ندارد و روش غیرمستقیم توانمندسازی والدین آینده می‌تواند در انجام صحیح این تکلیف اخلاقی بیشتر مؤثر باشد. البته ملاحظه‌ی ضمانت اجرای کیفری می‌تواند با توجه به اصل مصلحت کودک به‌عنوان نقطه‌ی نهایی تلاش دولت برای تربیت و فرزندپروری بهتر کودک باشد.

دولت نیز در این زمینه وظایفی دارد که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود. لازم است دولت با روش‌هایی چون افزایش حمایت مالی از خانواده‌ها، اتخاذ سیاست‌های رفاهی برای کاهش نگرانی خانواده‌ها، تقویت اجتماعات و شبکه‌های اجتماعی محلی حامی خانواده‌ها، ملاحظه‌های مشوق‌های کافی برای روش‌های مناسب فرزندپروری دیجیتال، ملاحظه‌ی برنامه‌های حامی خانواده با کیفیت بالا و کمترین هزینه برای شرکت، معرفی روش‌های قوی، خانواده‌محور، جامعه‌محور و حامی افراد و خانواده‌ها، ارتقای ظرفیت مدارس برای حمایت از خانواده‌ها، مشارکت معلمان و مدارس در برنامه‌های حامی خانواده، ملاحظه تفاوت‌های فرهنگی در برنامه‌های حامی خانواده، آموزش معلمان و سایر متخصصان برای انجام فعالیت‌های فرهنگی با والدین و راه‌اندازی برنامه‌ی آموزش والدین و افزایش سواد رسانه‌ای آنها به والدین در فرزندپروری دیجیتال موفق یاری رساند. همچنین، در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان نیز به برخی وظایف بخش‌های مختلف مانند سازمان بهزیستی کشور، نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران (از طریق پلیس ویژه اطفال و نوجوانان)، سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، وزارت کشور، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، وزارت آموزش و پرورش و سازمان صداوسیما

جمهوری اسلامی ایران در این باره اشاره شده است. به علاوه، قانون گذار در ماده ۲۰ همین قانون ضمانت اجرای کیفی غفلت و تسامح کارمندان دولتی که مسئولیت نگهداری، مراقبت، آموزش یا تربیت طفل و نوجوان را بر عهده دارند یا در امور مربوط به آنها فعالیت می کنند، در ارتکاب جرائم موضوع این قانون بیان کرده است.

شکل ۱- مدل چگونگی تأثیرگذاری اجرای قواعد اسلامی فرزندپروری دیجیتال و تضمین حقوقی آن بر تحقق حق های کودک

نتیجه گیری

فرزندپروری دیجیتال که به معنای به کارگیری روش های مختلف برای مدیریت فعالیت های کودکان در فضای مجازی است، قدمتی طولانی ندارد؛ اما در ارتباط با حق های کودکان در عصر دیجیتال دارای اهمیت است، زیرا من علیه الحق نسبت به حق های کودکان در گام نخست والدین هستند که باید شرایط مناسب را برای استیفای این حق ها از سوی کودکان فراهم کنند و مانع نقض آن از سوی دیگران شوند. مصادیق حق های کودک در فرزندپروری دیجیتال شامل حق های دیجیتال، حق آموزش، حق بر هویت، حق آگاهی و دانستن، حق بازی و گذراندن اوقات فراغت، حق سلامت، حق آزادی و حق امنیت است.

این مصادیق نسبت به گذشته دامنه و ابعاد گسترده ای یافته اند و در نتیجه، بر ابهام آنها افزوده شده است. به علاوه، برخی مصادیق نیز از مصادیق شرعی حق به حساب نمی آیند یا اساساً مصادق محسوب نمی شوند، بلکه به شرایط استیفا بازمی گردند.

اصول و قواعد اسلامی فرزندپروری دیجیتال برای تحقق حق های کودک می تواند اصل همراهی و هم نشینی با کودکان، اصل توانمندسازی برای زندگی حال و آینده، اصل کسب آمادگی و دانش پیش از ورود به فضای مجازی، اصل تقدم عمل و کردار بر توصیه های زبانی، اصل کاهش هزینه ی فرزندپروری و استفاده از فرصت ها، اصل فرزندپروری همه جانبه و اصل امر به معروف و نهی از

منکر را در بر بگیرد. این اصول به منزله‌ی راهنمای والدین برای انجام تکالیف در حوزه‌ی استیفای حق‌های کودکان در عصر دیجیتال هستند.

خانواده محل تلاقی اخلاق و حقوق است و به همین جهت، فرزندپروری تکلیفی اخلاقی است که در قوانین ایران تا حدی ضمانت اجرای مدنی و کیفری دارد که نمی‌توان آن را با ضمانت اجرای حضانت مقایسه کرد.

منابع

- ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هبه‌الله، (۱۳۸۵ هـ). شرح نهج البلاغه، قم: مکتبه‌آیه‌العظمی‌المرعشی‌النجفی.
- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۶۲). الخصال، قم: نسیم کوثر.
- _____، (۱۴۱۳ هـ). من لایحضره الفقیه، قم: جامعه مدرسین.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۴۱۰ هـ). غررالحکم و دررالکلم، قم: دارالکتاب‌الاسلامی.
- رجبی، علی محمد، (۱۳۹۸). راهنمای فرزندپروری در عصر دیجیتال، تهران: رواق اندیشه
- شریف‌الرضی، محمد بن حسین، (۱۴۰۶ هـ). نهج البلاغه، قم: مکتبه‌آیه‌العظمی‌المرعشی‌النجفی.
- غفاری، حسین، (۱۳۹۸). «تلاش برای تربیت در عصر دیجیتال»، رشد معلم، ش ۳۲۵.
- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۶۷). الکافی، تهران: دارالکتب‌الاسلامیه.
- متقی‌هندی، علی بن حسام‌الدین، (۱۴۰۹ هـ). کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، بیروت: الرساله.
- مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ هـ). بحارالانوار، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- معینی‌فر، محدثه، (۱۳۹۰). «بررسی حق کودک بر هویت در اسلام و اسناد بین‌المللی»، فقه و حقوق خانواده، ش ۵۶.
- نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه آل‌البیت (ع)، بی تا.
- Aroldiiermarco & Vittadini, Nicoletta(2017).“Children’s rights & social media: Issues and prospects for adoptive families in Italy”, *New media & society*, Vol.19(5).
- Anonymous, (2014).“Internet Rights & Principles Dynamic Coalition UN Internet Governance Forum”, The charter of human rights & principles for the internet.
- Antonijevic, Dragana Simic & others(2012).“Consumer’s Right to Education”, *International Journal of Economics and Law*,2.
- Bulger, Monica & others (2017). “Where policy and practice collide: Comparing United States, South African and European Union approaches to protecting children online”, *New media & society*,19(5).

- Black, Derek W.(2019).“The fundamental right to education”, *Notre Dame Law Review*,94(3).
- Blum-Ross, Alicia & Livingstone, Sonia (2018).*The Trouble with “Screen Time” Rules* p. 179-187 in Giovanna Mascheroni, Cristina Ponte & Ana Jorge (eds.) *Digital Parenting. The Challenges for Families in the Digital Age*. Göteborg: Nordicom.
- Castronova, Edward (2004).“The right to play”, *New York Law School Law Review*, 49(1).
- Che, Denis Ben (2017). *The Impact of Digital Media on Parenting*. Dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of MA in Social Work. Edge Hill University.
- Chou, Chien & Lee Yuan-Hsuan (2017).“The Moderating Effects of Internet Parenting Styles on the Relationship Between Internet Parenting Behavior, Internet Expectancy, and Internet Addiction Tendency”, *Asia-Pacific Edu Res*, 26.
- Damkjaer, Maja Sonne(2018) .*Sharenting Good Parenting? Four Parental Approaches to Sharenting on Facebook* p. 209- 218 in Giovanna Mascheroni, Cristina Ponte & Ana Jorge (eds.) *Digital Parenting. The Challenges for Families in the Digital Age*. Göteborg: Nordicom.
- Garcia, Fernando & others (2019).“A Third Emerging Stage for the Current Digital Society? Optimal Parenting Styles in Spain, the United States, Germany, and Brazil”.*International Journal of Envirmental research and Public Health*, (16).
- Gevers, Sjef (2004).“The right to health care”.*European Journal of Health Law*, 11(1).
- Guven, Gabriel Conrad. (2018). *The lived experiences of secondary school parents in rasing responsible digital citizens in a one-to-one learning environment*. A Dissertation Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Education, Liberty University.
- Hammond, Jacobs Wayne (2019). *Parenting and working in the digital age: a qualitative examination of intensive parenting and ideal worker norms*. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of

doctor of philosophy, Washington State University, Department of Sociology.

► Hasebrink, Uwe & others (2008). *Comparing children's online opportunities and risks across Europe: Cross-national comparisons for EU Kids Online*, London: EU Kids Online.

► Hendriks, Aart & Toebes, Brigit (1998). "Towards universal definition of the right to health", *Medicine and Law*, 17(3).

► Ivester, David, (1977). "The constitutional right to know", *Hastings Constitutional Law Quarterly*, 4(1).

► Jones, Celina Low (2019). *Mindfulness as new parenting model to scaffold children against risks of media exposure*, A dissertation has been accepted for Fielding Graduate University.

► Knoppers, Bartha Maria (2014). "Introduction: From the right to know to the right not to know. *Journal of Law*", *Medicine and Ethics*, 42(1).

► Konok, Veronika & others (2020). "Associations between child mobile use and digital parenting style in Hungarian families", *Journal of children and media*, 14(1).

► Livingstone Sonia & Helsper Ellen (2008). "Parental mediation and children's internet use". *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 52

► Loredana Benedetto & Massimo Ingrassia (2020). "Digital Parenting: Raising and Protecting Children in Media World". Available at: <https://www.intechopen.com/predownload/72249>.

► Petrevska, Ljupka & Petrevska, Miroslava (2015). "Consumer Rights Protection", *International Journal of Economics and Law*, (5).

► Macenaite, Milda (2017). "From universal towards child-specific protection of the right to privacy online: Dilemmas in the EU General Data Protection Regulation", *New media & society*, 19 (5).

► Mascheroni, Giovanna & others (2018). *Introduction* p. 9-16 in Giovanna Mascheroni, Cristina Ponte & Ana Jorge (eds.) *Digital Parenting. The Challenges for Families in the Digital Age*. Göteborg: Nordicom.

► McNeill, Sophie (2020). "Article 31 of the CRC the right to play, rest and leisure: forgotten right for children", *King's Student Law Review*, 10(2).

- Mokrosinska, Dorota (2018).“The People’s Right to Know and State Secrecy”, *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*,1.
- O’Donovan, Katherine (1988).“Right to know one’s parentage”, *International Journal of Law and the Family*,2 (1).
- Olsen, Eric G.(1979).“Right to know in first amendment analysis, *Texas Law Review*”,57(3).
- Richter, Ingo(2009). “The Right to Education as Constitutional Right”, *International Journal for Education Law and Policy*,(5).
- Roesler, Shannon M.(2012). “The nature of the environmental right to know”, *Ecology Law Quarterly*,39 (4).
- “The Right to Health”,Fact Sheet No. 31 by *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights and World Health Organization*.
- Tsui-Sui, A. Kao & others (2019).“Parenting Influences on Perceived Adolescent Health Risks: A Mixed Methods Approach”, *Journal of Child and Family Studies*,(28).
- Valcke Martin & others (2010).“Internet parenting styles and the impact on internet use of primary school children”, *Computers in Education*,(55).
- Wu, Cynthia Sau Ting others (2014).“Parenting approaches and digital technology use of preschool age children in a Chinese community”, *Italian Journal of Pediatrics*,40 (44).